

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ
МЕН РМК «ҒЫЛЫМ ОРДАСЫ» ОРТАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КІТАПХАНАСЫНДАҒЫ ҚОЛЖАЗБАЛАР

11-ТОМ

ОН БІРІНШІ КІТАП

ТАРИХИ АҢЫЗДАР

تاریحي اңызدار

Алматы
2017

ӘОЖ 378

КБЖ 82.3

Қ 17

*ҚР БҒМ Ғылым комитеті М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
Ғылыми кеңесі шешімімен баспаға ұсынылған*

Кітап ҚР БҒМ ҒК гранттық қаржыландыруы аясында жүзеге асырылған ғылыми-зерттеу
жобасы нәтижелері бойынша дайындалды (мемтіркеу №0112РК02855)

Редакциялық алқа:

Алпысбаева Қ., Ананьева С., Әзібаева Б., Әлбеков Т., Әуесбаева П., Қалнева А., Қалижанов У.,
Қасқабасов С., Қонаев Д., Қорабай С., Қосанов С., Мұқанов А., Орда Г., Пірәлиева Г.,
Рақыш Ж., Сұлтан Е., Хамраев А., Шалғынбай Ж., Ісімакова А.

Жауапты редактор:

филология ғылымдарының кандидаты Әлбеков Т.

Пікір жазғандар:

*филология ғылымдарының докторы Хамраев А.,
филология ғылымдарының кандидаты Қорабай С.*

Жауапты шығарушы:

Мүрсәлімова Н.М.

Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы.

Қ 17 11-том. – Алматы: Әдебиет Әлемі, 2017. – 412 бет.

ISBN 978-601-7414-75-7

Топтаманың 11-томына 364 тарихи аңыздың (VI-XIX ғғ.) қолжазбалары қамтылып, кездескен жағдайда олардың нұсқалары мен версиялары қатар берілді. Тарихи аңыздардың халық арасында өте көп таралып, ел жадында мол сақталған баршаға мәлім. Ал біз көрсеткен саналым – тек еліміздің сирек қорларында сақталған қолжазба мәтіндердің ғана көрсеткіші.

Еңбек фольклортанушы, әдебиеттанушы ғалымдарға, жоғары оқу орындарындағы филология факультеттерінің студенттеріне, магистрлері мен PhD докторанттарына арналған.

ӘОЖ 378

КБЖ 82.3

ISBN 978-601-7414-75-7

© М.О. Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институты, 2017.
© «Әдебиет Әлемі» баспасы, көркемдеу, 2017.

Мысалы:

Ш. 1090/1 (ӘӨИ)

«Сипаттаманың» оң шекесіне алдымен қолжазбаның парағы (П.48), беті (Б.96), жол саны (Ж.39), астыңғы екінші қатарда қолжазба мен мәтіннің (ұзындығы, ені) көлемі мен өлшеміннің көрсеткіші (сантиметрмен) жазылады. Мысалы:

П.48; Б.96; Ж.39

27x19,7; 25x17

Осыдан кейін шығарманың атауы көрсетіледі. Мысалы:

Абылайдың алғаш көзге түсуі

Қолжазбада мәтіндердің атаулары қандай әріппен көрсетілсе, сипаттамада да сол қалпында жазылды. Қазақ қолжазбаларының үш түрлі әліпбидегі үлгілері кездеседі: арабша, латынша, қазіргі қолданыстағы кириллше.

«Сипаттаманың» екінші бөліміне катысты тараулар: «атауы», «авторы», «жыршысы», «көшірушісі», «тапсырушысы», «экспедициясы», «аннотациясы», «нұсқасы», «басқы, соңғы сөзі», «қолтаңбасы», қолжазбаның қай жылы, қай жерде жазылып алынғаны, қандай әріппен, сиямен жазылғаны, қолжазба беттерінің нөмірленуі, мәтіннің орналасуы, қалпына келтірілуі, ақауы, нұсқалары, библиографиясы т.б.

Жинақтың «Қосымшаларына» «Сипаттамаға» енген қолжазбалардың түпнұсқа үлгілері (иллюстрациясы), шығармалар көрсеткіші (араб, латын, кирилл әріптерінде), кісі аттарының көрсеткіші: авторларға, жыршы-жырауларға, жинаушыларға, тапсырушыларға, аудармашылар мен көшірушілерге байланысты (араб, латын, кирилл әріптерінде), шығармалардағы жер атаулары мен экспедициялар көрсеткіші.

Ғылыми орта мен қалың оқырманға ұсынылып отырған «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасының» 11-томын құрастыруға катысқан авторлар және олар жазған сипаттамалардың реттік саны: **Әлбеков Тоқтар** – 1-30, **Алпысбаева Қарашаш** – 31-57, **Әуесбаева Пакизат** – 58-78, **Рақыш Жұмай** – 79-109, **Әкімова Тоғжан** – 110-124, **Салтақова Жанат** – 125-185, **Мүрсәлімова Насихат** – 186-226, **Елесбай Нұржұма** – 227-277, **Оралбек Алмас** – 278-354, **Пилтан Юсуф** – 355-359, **Сманова Елмира** – 360-364.

Кітапқа енген көрсеткіштерді дайындаған және компьютерге теріп, қажетті сөздерді араб, латын әліпбиіне түсірген – Мүрсәлімова Насихат.

Кітапқа енген ғылыми сипаттаманың саны – 364.

Ш. 1094 (ӘӨИ)

П. 2; Ж. 12
29,5x20; 9x16

АЯЗ БИ

Аталуы. Аяз би.**Жинаушысы.** Рүстемов Мұхаметжан. Ол туралы мәлімет 53-сипаттамада бар.**Аннотациясы.** Аяз би хан болып ел билеген тұста, өзінің баяғы қой бағып жүрген кездегі дода-додасы шыққан тымағы мен шапанын босағаға іліп қойған екен. Аяз өз кемеліне келіп, дүниені түгел бағындырам деп араны ашылғанда, сол босағадағы жаман киімдерін көріп тәубесіне түскен екен.**Басқы сөзі (17-б.):** Хан тағына отырған Аяз би бұрынғы қой бағып, жалшы болып жүргендегі**Соңғы сөзі (18-б.):** Сөйтіп, Аяз би тәубеге келіп, райынан қайтқан екен.**Қағазы, сиясы, әрпі.** Мәтін машинкаға басылған.**Қашан, қайда жазылған.** 1985 жылы Шымкент қаласынан жинап қорға тапсырған.**Мәтіннің орналасуы.** Әр бетке бір қатардан орналасқан.**Ақауы.** Қолжазба ескірген.**Қалпына келтірілуі.** Қолжазба тысталған, бір жақ бұрышынан ақ жіппен тігілген.**Папкасы.** Қ. 1094 (ӘӨИ).**Библиографиясы.** Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 101.

Ш. 1100 (ӘӨИ)

Б.12; П.14; Ж.336
30,2x21; 26x15

ӘБУСИНА ТУРАЛЫ АҢЫЗДАР

Аталуы. Әбусина туралы аңыздар.**Жинаушысы.** Доспамбетов Әкбарбек. Ол туралы мәлімет кездеспеді.**Тапсырушысы.** Доспамбетов Әкбарбек.**Айтушысы.** Көлжанов Сартай. Ол туралы мәлімет кездеспеді.**Аннотациясы.** Батыста Авиценна атымен танылған белгілі дәрігер, ғұлама ғалым Әбусина жөнінде ел арасына тараған аңыздар көп. Аңыздардың басым көпшілігінде шипагердің «басы ауырып, балтыры сыздаған» науқастарға жасаған ем-домы мен шөптесін өсімдіктердің емдік қасиетін анықтаған ерекше дарыны жайында баяндалады. Сондай-ақ, ғалымның емшілік, дәрігерлік қасиетімен қоса көріпкелдік, сәуегейлік қырлары, тапқырлық қасиеті де біршама аңыз желісіне арқау болған.**Басқы сөзі (2-б.):** Әбусина болмашы нәрсені сезгіш, аңғарғыш кісі болған екен, – деді Сукен.**Соңғы сөзі (3-б.):** – Сенікі дұрыс, – депті сонда ғұлама жеңілгенін мойындап, – сенің жерағашың өз жерін өмірбақи жырта береді.**Қағазы, әріп-сиясы.** Мәтін журнал қағаздарына кирилл әрпінде жазылған.**Қашан, қайда жазылғаны.** Жамбыл облысы Қаратау қаласында тұратын Сартай Көлжановтың айтуынан жазылған.**Беттелуі.** Еуропа цифрымен нөмірленген.**Ақауы.** Мәтінді оқуға қиындық тудыратын айтарлықтай ақау болмағанымен, қағаздарының тоза бастағаны байқалады.**Папкасы.** Қ.1100, 3-дәптер, ӘӨИ.**Библиографиясы.** Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 53-61.

Ш. 205 (ОҒК)

П.8; Б.5; Ж.10
20x15; 16x9

ӘЗ ЖӘНІБЕК ПЕН ШАЛ

Аталуы. Әз Жәнібек пен шал.**Айтушысы.** Қазакбаев Әбдісәмет. Ол туралы мәлімет кездеспеді.**Аннотациясы.** Әз Жәнібек ханның бір уәзірі ханнан өзінің ақылы артық деп ойлап жүреді. Бір күні хан сейіл құрмақ болып қасына әлгі уәзірді алып жолға аттанады. Келе жатса, бір таудың ішінде жайылып жүрген он шақты ешкі-лақты көреді. Алдынан кезіккен бір қоныр киіз

үйде төр алдында отырған бір шалға сәлем береді. Хан мен шалдың арасындағы әңгіме: Асқар тауың қалай? – Асқар тауымды қар шалды (шашына ақ кіргенін айтқаны); Шұқырың қалай? – Шұқырға су толды (көзіне жас толатынын); Екеуің қалай? – Екеуім үшеу болды (таяқсыз жүре алмайтынын); Жақыныңмен қалайсың? – Жақыныммен күнде найзаласам (тамақ жегенде азу тістің жоқтығын); Алысыңмен қалайсың? – Алыспен мүлде аразбын (алысты көре алмайтынын); Арзанға бітесің-ау! – Айдаушысы келсе атамның құнын алмай бітпес едім (хан уәзірді қорқытса, шал құн алып қана айтамын деген).

Хан үйге келіп уәзірге шал екеуінің не айтқанын үш күнге дейін таппаса басын алатынын айтады. Уәзір әрі ойлап, бері ойлап, таба алмай, тоғыз түйеге қазына артып баяғы шалға келеді. Шал азырқанып, әкелген сыйын алмайды. Ақырында шал уәзірден үш тоғыз алып, жұмбағын шешеді.

Басқы сөзі (1-б.): Әз Жәнібек ханның бір уәзірі хан қолында бірнеше жыл жүріп ақылға да, білімге де өзін-өзі артық асқандығын сезіпті.

Соңғы сөзі (1-б.): Шал жүйрік пе, хан жүйрік пе?

Қағазы, әріп, сиясы. Машинкаға басылған.

Беттелуі. Еуропа цифрымен беттелген.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папкасы. Қ.205, 5-дәптер (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 139.

ءاز جانئيبءك حان مءن جئر دنئشه جايئندا

Аталуы. Әз Жәнібек хан мен Жиренше жайында.

Жинаушысы. Қайнарбаев Әлқуат (1898-1979) – Қызылорда облысы, Қармақшы ауданының тұрғыны. Ұзақ жылдар бойы партия, кеңес қызметінде істеген. 1930-жылдардан бастап қазақ ауыз әдебиетін жинап, қағазға түсірген. Фольклор жанашыры ретінде жүз мың жолдан аса әдебиет мұраларын, Сыр бойы ақындары мен жырауларының

шығармаларын ОҒК мен ӘӨИ-дың Қолжазба қорларына өткізген белгілі жинаушы.

Аннотациясы. Жиренше Әз Жәнібектің бас уәзірі, әрі шешен, білгір адам болған. Жиренше шешеннің әкесінің аты – Кеңес, әйелінің аты Қарашаш екен. Кеңестің ұлы Жиренше менен Құзғынның ұлы Көсе екеуі бір кісінің қыздарынан туған қарсы бөле екен. Жиренше шешендікпенен ханға, халыққа қадірлі болған. Ал Құзғынның ұлы Көсе өте жылдам қайымшыл, тапқыр кісі болған. Бірақ хан менен Жиреншеге бағыты қарсы, пікірі қосылмайтын. Құлық пен амал-айланың неше түрлісін ойлап білетін. Хан мен уәзірге де белгілі сақтанатын қауіпті адамының бірі болған.

Әз Жәнібек хан халықтың басшыларын жинап, бір үлкен мәжіліс құрады. Ханның жиналысын сырттан есіткен Көсе не әңгіме, кеңес болар екен деп естуге өзі келеді. Көсенің келген кезінде Жиреншеге әз Жәнібек хан бір сұрақ беріп, соның шешуін сұрап жатыр екен. Сол кезде Құзғынның ұлы Көсе орнынан ұшып түрегеліп:

– Таксыр, шешеннің жауабы шындыққа жатпайды. Өтірік пен шынның арасы аспан мен жердей емес, төрт елі дегенімнің мәнісі – құлақ есіткен өтірік, көз көрген шын. Құлақ пен көздің арасы алыс емес, тек төрт елі. Сондықтан өтірік пен шынның арасын алыс деген жауап дұрыс емес. Тек төрт елі, – деп Көсе сөзін мақұлдатып, ханнан ат мініп, шапан киіпті.

Басқы сөзі (6-бет): ءاز جانئيبءك حان، جئر مئشه ونئك باس ءوازئرى، ءارى شءمءن، بئلگئر
ءام بولعان

Соңғы сөзі (7-бет): ئءك ءئورت ءئى، – ءءب كئسه ءسوزئىن ماقولءائئب، حائنان ات ءمئئب،
شاپان كئبئئى

Қағазы, әріп-сиясы. Араб әрпінде қарандашпен жазылған.

Қашан, қайда жазылғаны. Қолжазбаның соңғы бетінде «Нұрымбетұлы Ахмет молда қолынан жазған шежіресі» деп жазылған. Қашан, қайда жазылғаны белгісіз.

Беттелуі. Еуропа цифрымен беттелген.

Мәтіннің орналасуы. Әр қатарға қарасөзбен жазылған.

Ақауы. Қағаз беттері сарғайған.

Папкасы. Қ.917/11, 3-дәптер (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 237-238.

Ш. 1058 (OFK)

Б.8; П.12; Ж.69
21x16,5; 16x15**ÄZ JÄNİBEK, JİRENŞE, KÖSE****Аталуы.** Өз Жәнібек, Жиренше, Көсе.**Жинаушысы.** Исмаилов Темірғали. Ол туралы мәлімет кездеспеді.**Тапсырушысы.** Исмаилов Темірғали.

Аннотациясы. Бір күні Өз Жәнібек елге жарлық қылады: «Байталдарым құлын тастап жатыр, айғырларының дауысы маза бермеді, айғырларын қырсын!» – дейді. Ел ханның жарлығынан қорқып, не істеу керектігін ақылдасады. Жиналған жұрттың ішінен бір көсе шығып: «Сендер саспандар! Ханның жауабын мен берейін. Маған бір түйе, бір кебеже, шашы қара, сақалы ақ бір шал, сақалы қара шашы ақ бір шал және бір серке беріндер!» – деді. Жұрт осы айтқандарын тауып береді. Содан кейін көсе ханға жөнеледі. Ханның ауылының шетіне келіп: «Ханға жолыққан кісі қалай жолығады» деп сұрайды. Мініп келген көлігін кейін тастап, дауыс естіртім жерден: «Сәләумалайкум, алдияр!» деп қолын қусырып барады», – дейді. Көсе ол айтқанды істемейді. Хан Көсенің бұл ісіне ашуланады.

Хан үндей алмады. Көсе жүріп кетті. Артынан ханға Жиренше келеді. Көсенің келгенін, айтқан сөздерін хан Жиреншеге бастан-аяқ айтып өтті. Жиренше: «Мен оған барайын» деп еді, хан: «Ойбай, барма, кісіден тосылатын емес, қу көсе көрінеді», – деді. Жиренше шыдамай Көсенің артынан кетіп қалды. Жиренше Көсені қуып жетіп, артынан келіп сәлем беріп еді, Көсе сәлемін алмады. Жиренше аттан түсіп, атын береді. Көсе атқа мініп алып, түйені жетелеп, олай бір, былай бір жортып, жортып келіп: «Жер ортасы төбе, ел ортасы көре» деген, болжап келіп қарасам, сенің тұрған жерің жер ортасы екен», – деді де атты сауырға бір салып, Жиреншеге қарамастан тартып жүріп кетті.

Басқы сөзі (2-бет): Äz Jänibek han sırdıñ jaǵında otıradıeken**Соңғы сөзі (8-бет):** Tiliñdi quday kessin! – dep, attı sawırǵa bir salıp köse tartıp otırdı.**Қағазы, әріп-сиясы.** Мәтін латын әрпінде машинкаға басылған.**Қашан, қайда жазылғаны.** 1946 жылы жазылған.**Беттелуі.** Еуропа цифрымен беттелген.**Папкасы.** Қ.1058 (OFK).**Библиографиясы.** Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар (Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 241-245.

Ш. 28Д (OFK)

Б.7; П.21; Ж.135
20x16,5; 18x15**ӨЗ ЖӘНІБЕКТИҢ ЖИРЕНШЕ МЕН
ҚАРАШАШҚА БАЛА БОЛҒАНЫ****Аталуы.** Өз Жәнібектің Жиренше мен Қарашашқа бала болғаны.**Жинаушысы.** Белгісіз.

Аннотациясы. Бір күні Өз Жәнібек хан бір байдың қызын айттыруға кісі жібереді. Бай қызын берейін десе, ханның жасы болса келіп қалған. «Қатын үстіне қызымды бермеймін» деп қызын бермей қояды.

Қарашаш сұлу Жиреншеге келіншек болып түскеннен кейін хан өзіне тимей кеткен қызға құмар болып, Қарашашты көп торып, айналдыра беріпті. Не амал қылса да, Қарашаш ханның қолына түспей құтыла береді. Бір күні Қарашаш босанып, бір бала тапқанда, бір емшегінің сүтін бір қара тұлыпқа сауып жинай береді. Шешен:

– Сенің мынау сүтінді жинай беруіңнің себебі не? – деп сұрағанда, әйелі:

– Осы алдымызда, аз күннің ішінде біздің елдің барлық еркек кіндігі бір жауға баруға тиіс. Бірақ жауға барған жерде, хан да, сіз де туларыңыз жығылып, қашарсыздар. Сонда сіз хан қалай қарай қашса, соңынан қалмай, қабаттаса қашыңыз. Былай ұзап шыққан соң, хан артына қарап: «Уа, шешен, шөлдедім ғой, су табар жерің бар ма?» деп сұрар. Сонда сіз осы сүтті ханға жұтқызып жіберерсіз», – дейді. Қарашаштың айтқаны көп ұзамай тура келеді. Хан мен шешен екеуден екеу елсізге шығып алған соң, Жиреншені көріп қуанып, су сұрайды. Шешен қойнындағы сақтаулы сүтті алып береді. Хан сүтті жұтып жіберіп:

– Япырай, шешен, менің шөлдегенім бе, мынау қалай тәтті сусын болды? Мұны қайдан таптың? – дегенде, шешен айтады:

– Не сусын екенін білмеймін, келініңіз осыны жинап, «хан шөлдейтін кез келсе, шөлдетпей осыны берерсін» деп беріп еді, – дейді.

Сонда хан:

– Япырай, мынау анамның сүтінен соңғы аузыма татыған тәтті сусын болып еді, келіннің емшегінің сүті болмаса игі еді. Енді келін маған шеше болды, сен маған әке болдың, – депті.

Басқы сөзі (1-б.): Әз Жәнібек ханның жасы елуден асканда, қасында бірнеше жолдастары бар, қаршыға салып жүріп өзен суды жағалап келе жатса, бір бойжеткен қыз бие сауып, бір келіншек оны сауғызып тұр екен.

Соңғы сөзі (2-б.): Әуелі ел-жұртыңның камын ойлап, рабат салдырмай, өз басыңның камын жеп, он екі қақпалы үй салдырғаныңа көңілім тоймады, тойыңа сол себепті бармадым, – депті.

Қағазы, әріп-сиясы. Мәтін кирилл әрпінде жазылған.

Қашан, қайда жазылғаны. Белгісіз.

Беттелуі. Еуропа цифрымен беттелген.

Папкасы. Қ.28Д (ОФК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 228-232.

84

Ш.1014 (ӘӨИ)

Б.2 ; Ж.47
29x20;16x23

ӘЙЕЛДІҢ КҮРЕК ТІСІ – КӨРКІ

Аталуы. Әйелдің күрек тісі – көркі.

Жинаушысы. А.Торсықбайұлы. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Тапсырушысы. Қорға 1988 жылы Б.Адамбаев тапсырған. Ол туралы мәлімет 37-сипаттамада берілді.

Аннотациясы. Жантай деген бір бай малшымен төбелесіп, сол төбелесте бір күрек тісі сынады. Жалшы ақысын сұрайды. Бай тісін сындырғанын айтып, соның төлеуі ретінде жалшының ақысын бермейтінін айтады. Екеуі дауласып, Қазыбек биге келеді. Екеуін мұқият тыңдаған Қазыбек би мынадай билік айтыпты: – «Ас – адамның арқауы» еді. Жантай асқа жарытпаған соң, жалшыға күш қайдан дарысын. «Аш кісі – ұрысқақ» деген, төбелестің шығуына өзің себепші болғансың. Сондықтан мынаның ақысын бер. Күрек тісің – құнсыз, еркектің ет жейтін азуы аман болса, бір күрек тістен келер кемшілік жоқ. Ал әйелдің күрек тісі – әрі көркі, әрі жіп қиятын қаруы, – депті.

110

Басқы сөзі (1-б.): Жантай деген бір бай малшымен төбелесіп, сол төбелесте бір күрек тісі сынады.

Соңғы сөзі (1-б.): ... Ал әйелдің күрек тісі – әрі көркі, әрі жіп қиятын қаруы, – депті.

Беттелуі. Еуропа цифрымен нөмірленген.

Мәтіннің орналасуы. Аңыз қарасөз үлгісінде жазылған.

Папкасы. Қ.1014 (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.86: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтакова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 88-89.

85

Ш.856 (ӘӨИ)

Б.3; Ж.29
22x24;16x18

ӘЙТЕКЕ БИ

Аталуы. Әйтеке би.

Жинаушысы. Батталов Ғаббас. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Тапсырушысы. Қорға 1979 жылы Батталов Ғаббас тапсырған.

Аннотациясы. Төле бидің Қалманбет деген ұста көршісі болыпты. Төленің үйінің сыртында өсіп тұрған қисық қайыңды кесіп алып, өзіне ер соғып алады. Ер біткен соң, әдемілігіне қызыққан Төле би өзіне иемденгісі келеді. Бірақ Қалманбет көнбейді. Ерді өзінше ала алмайтынына көзі жеткен Төле би іргелес отырған Кіші жүзге барып төрелік сұрамақ болады. Былай шыққан соң Төле би: «ойпырым-ай, бір ер үшін жүз асып төрелікке барғаным жөн болмас, жол-жөнекей ұшырасқан адамның төрелігімен-ақ бітесейін» деген ойға келеді. Қалманбет те келісе кетеді. Сөйтіп, бұлар жайылып жатқан үйір-үйір жылқының ішіне келсе, мал бағып жүрген жайдақ тайға мінген бір бала екен. Бала тайынан түсіп келіп, жасы үлкен адамдарға сәлем береді. Сәлемнен кейін Төле мен Қалманбет жасырмай барлық жағдайды айтып, өздерімен таныстырып өтеді.

Бала: – Екеуіңіз де әкемдей үлкен кісілерсіздер. Төрелік біреуіңіздің пайдаңызға шешілсе, екіншіңіздің көңіліңіз қалып қояды. Мені қойып мына тұрған ауылға барып өздеріңіз қатарлы адамға төрелесіңіздер, –

111

деп бала жуытпайды. Баланың кішіпейіл, ақылды сөзі таңғалдырып: – Қарағым, «кой асығы деменіз, қолға жақсы сакадай, жасы кіші деменіз, ақылы жетсе, атадай» деген, өзіне тұрдық, айт төрелігінді, – деп жатып жабысады. Жабысып болмаған соң бала:

– Олай болса, екеулеріңіз де тымақтарыңыз бен камшыларыңызды беріңіздер. Аузыма түскенімді айтайын, – дейді. Камшы пен тымақтарын алып, екеуінің камшысын екі жағына шаншып, ортасына жаңағы ерлі қояды да, құр ағашқа таласып жүргендерін беттеріне басады. Жөн сұраса бұл баланың есімі Әйтеке екен. Сол күннен бастап Кіші жүз алшыннан шыққан Әйтеке би Ұлы жүздің Төле биінің, Орта жүзде Қаз Дауысты Қазыбек бидің қатарына ілесіп, атақты би болған.

Басқы сөзі (1-б.): Үйсін Төле бидің Қалманбет деген ұста қоншысы болыпты.

Соңғы сөзі (2-б.): ... Орта жүзде Қаз Дауысты Қазыбек бидің қатарына ілесіп, атақты би болған.

Қағазы, әріп-сиясы. Оқушы дәптеріне көк сиямен кирилл әрпінде жазылған.

Қашан, қайда жазылған. 1928 жылы Урицкий ауданы, «Сопшль» ауылының тұрғыны Дүзен қариядан жазып алған – Сатаев Ғаббас.

Беттелуі. Еуропа цифрымен нөмірленген.

Мәтіннің орналасуы. Аңыз қарасөз үлгісінде жазылған.

Ақауы. Дәптердің парақтары ескіріп, сарғая бастаған.

Папкасы. Қ. 856, 4-тізім (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.86: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 107-109.

86

Ш.1124 (ӘӨИ)

Б.3; Ж.29
22x24;16x18

ӘЙТЕКЕ БИДІҢ ҚАЗАСЫ

Аталуы. Әйтеке бидің қазасы.

Жинаушысы. Құлпейісов Еркін. Ол туралы мәлімет 40-сипаттамада бар.

112

Тапсырушысы. Құлпейісов Еркін.

Аннотациясы. Аңызда әйгілі Әйтеке бидің қазасы туралы айтылады. Сол уақытта бүкіл Кіші жүз жаңа қонысқа қазіргі Қазалы өңіріне көшіп келіп орналаса бастағанда, Әйтеке би өзіне қарасты ағайын-туыс, тумаларымен Бұқараның маңын қыстап қалады. Ол жерде қалуының мәнісі: бір шеті қоңырат елі, екінші шеті Үргеніш-Хиуа елі аралығында ыдырап көше алмай қалып қойған Кіші жүздің халқын бір жерге жинап, келесі жазда осы жерге алып келіп басын қосу еді. Жаз шыға Әйтеке би іске асыра бастайды. Көктемнің аяғына дейін бұл жұмысты бітіріп, көшіруді бастауға санаулы күндер ғана қалады. «Ертең бір күн көшеміз» деп отырғанда Қарақалпақ жеріне барып, ақ жүгері алып келген өзінің бір жақын інісі базарлық деп үлкен бекірені Әйтекенің үйіне әкеліп тастайды. Балықты жең отырғанда Әйтекенің тамағына қылқан тұрып қалады. Әрі-бері жұтқыншағын тоғығанмен, қылқан шықпайды.

Арада бір жеті уақыт өтеді. Әйтекенің тамағынан қылқан кетпей, ауруы мендей береді. Үшінші жетіге қарағанда Әйтеке сөзден қалады. Бәйбішесіне өзін Мыңтөбедегі Сейітбаттал әулие мен Зәңгі ата әулиеге апарып жерлеуді тапсырады. Қөп уақыт өтпей Кіші жүздің биі Әйтеке елу жеті жасында Бұқара аймағында қайтыс болады.

Басқы сөзі (1-б.): Бүкіл кіші жүз жаңа қонысқа қазіргі Қазалы өңіріне көшіп келіп орналаса бастағанда Әйтеке би өзіне қарасты ағайын-туыс, тумаларымен Бұқараның маңын қыстап қалады.

Соңғы сөзі (3-б.): ... Бір жеті жол жүріп, Әйтекенің мүрдесін сол кезде Мыңтөбе деп аталған жердегі Зәңгі ата мешітінің іргесіне әкеліп жерлейді.

Қағазы, әріп-сиясы. Оқушы дәптеріне көк сиямен кирилл әрпінде жазылған.

Беттелуі. Еуропа цифрымен нөмірленген.

Мәтіннің орналасуы. Аңыз қарасөз үлгісінде жазылған.

Ақауы. Дәптердің парақтары ескіріп, сарғая бастаған.

Папкасы. Қ. 1114/100 (ӘӨИ).

Библиографиясы. Ленин туы. – Қазалы аудандық газеті. – 1989 ж.; Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.86: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 113-114.

113

Ш.1123 (ӘӨИ)

Б.3; Ж.29
22x24;16x18**ӘЙТЕКЕ БИДІҢ МЫҚТЫЛЫҒЫ****Аталуы.** Әйтеке бидің мықтылығы.**Жинаушысы.** Құлпейісов Еркін. Ол туралы мәлімет 40-сипаттамада бар.**Тапсырушысы.** Құлпейісов Еркін.**Аннотациясы.** Аңызда қазақтың аузы дуалы үш биі пір сайлау кезіндегі оқиға туралы айтылады. Сайлауға Төле би өзінің ғұламасы Мағзаманды, Қазыбек би Ер Сейтпембетті, Әйтеке Мүсәліні алып келеді. Тәртіп бойынша үш бидің ғұламасының тапқырлығы сыналып, ең мықты дегенін ғана пір сайлауына жарамды деп шешіледі. Тапқырлық көрсету жөніндегі ұсыныс Әйтеке биден шыққан болатын. Оның бұл ұсынысы көптің ішінен қолдау табады да, Әйтеке халық алдына бір буаз сиыр әкелдіреді. Сайлау шарты мынадай: Сиырдың ішіндегі бұзаудың түрін, түсін, жынысын және қандай күйде жатыр соны көпке бұлжытпай айтып беру. Сиырды сойып, бұзауды алғанда қайсысының сөзіне бұзаудың түр-түсі дәл келсе, сол үш жүзге Ұлық пір болып сайланады. Бұған үш би келіседі.

Төле бидің ғұламасы. Бұл сиырдың ішінде қара, ұрғашы, актөбел бұзау жатқанын айтады. Қазыбектің ғұламасы Ер Сейтпембет сиырға қарап тұрып: – Мына сиырдың ішінде ұрғашы, қара бұзау жатыр, – деп кідіреді. Үшінші болып Әйтекенің ғұламасы Мүсәліні сиырды көзімен бір рет сүзіп өтеді де, «Бұл сиырдың ішінде ұрғашы, қара, ақ құйрық бұзау жатыр», – дейді.

Сиырдың ішін жарып бұзауды алып қараса, бұзау – ұрғашы, қара, ақ құйрық. Бұл Мүсәлінінің айтқаны еді. Сондықтан халық бір ауыздан ұлық пірге Мүсәліні сайлады.

Басқы сөзі (1-б.): Пір сайлау жұмысына кірскенде Төле би өзінің ғұламасы Мағзаманды, Қазыбек би Ер Сейтпембетті, Әйтеке Мүсәліні (кейінгі лақап аты – Сүпәзі) өздерімен бірге мәжіліске ала келеді. .**Соңғы сөзі (3-б.):** ...Сөйтіп, үш би татулықпен тарқасын Әйтеке Мүсәліні қасиетті қара шаңырағына әкеліп қондырған екен.**Қағазы, әріп-сиясы.** Оқушы дәптеріне көк сиямен кирилл әрпінде жазылған.**Беттелуі.** Еуропа цифрымен нөмірленген.**Ақауы.** Аңыз қарасөз үлгісінде жазылған.**Қалпына келтірілуі.** Дәптердің парақтары ескіріп, сарғая бастаған.**Папкасы.** Қ. 1123, 47-дәптер (ӘӨИ).**Библиографиясы.** Ленин туы газеті. – 1989 ж.; Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.86: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 105-107.

Ш. 1059 (ӘӨИ)

Б.2; П.1; Ж.49
30,5x18,5; 27,5x17**ӘЛ ФАРАБИ****Аталуы.** Әл Фараби.**Жинаушысы.** Айсұлу Бисенғалиқызы. Ол туралы мәлімет 51-сипаттамада бар.**Тапсырушысы.** Айсұлу Бисенғалиқызы.**Аннотациясы.** Аңызда Әл Фарабидың шаһар әкімімен болған бір оқиғасы баяндалады. Әл Фараби ілім іздеп Дамаскіге барғанда, қаланың әкімі Сейф ад-Даула бен Хамдан онымен кездескісі келеді. Мәшһүр ғалымды арнайы қонақасыға шақырады. Әл Фараби кіріп барғанда, «отырыңыз» деп, бірақ орнын көрсетпей, сынап көргісі келеді. Сонда Әл Фараби тапқырлығымен әкімге сұрақ қойып, әкім оған «өз мәртебеңіздің шамасымен отырыңыз» дегенде, басшы отырған таққа барып отырады. Басшы тақтан түсіп кете жаздап, мұның мәнісін сұрағанда, Әл Фараби даналықпен жауап қайтарады. Мұны ол «құпия тілмен» сөйлеген екен. Әкім де Әл-Фарабиге таңданып, даналығын мойындайды.**Басқы сөзі (3-б.):** Фараби Бағдат, Шам шаһарына – Дамаскіге барады.**Соңғы сөзі (4-б.):** Мәжілісте отырған барлық ғұлама, дана адамдар тыныш тұрып Фарабидің сөзін ықыласпен тындап, бәрі де оның асқақ ғылымына бой ұсынды.**Қағазы, әріп-сиясы.** Тор көзді қағазға көк сиямен кирилл әрпінде қолмен жазылған.**Қашан, қайда жазылғаны.** 1996 жылы Орал қаласында жазылған.**Беттелуі.** Еуропа цифрларымен беттелген.

Ақауы. Парактары аздап сарғайған.

Папкасы. Қ.1059 (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 49-50.

89

Ш.1295 (ОҒК)

Б.2;П.2; Ж.37
30x21; 29x17,5

ӘЛИХАННЫҢ ҮШ СҰРАҒЫ, АҒЫБАЙДЫҢ ҮШ ЖАУАБЫ

Аталуы. Әлиханнның үш сұрағы, Ағыбайдың үш жауабы.

Аннотациясы. Ақжолтай Ағыбай батырдың қартайған шағында сәлем беріп, батасын аламыз, – деп Әлихан Бөкейханов серіктерімен батырдың үйіне келіп қонады. Сөз арасында Әлихан үш сұрағы барын айтады. Ердін әруақтысын, әйелдің сұлуын қайдан көрдіңіз? Оны сұрағаным, нағыз ер жігіт осының үшеуінен шет болмаса керек қой, – дейді Әлихан.

«Арқада, қырықтағы күнім, – деп, Ағыбай сөз бастайды, – астымда Көкбесті деген атым бар. Осы кезде: «менен артық жігіт, Көкбестіден артық ат жоқ», – деп ойлаушы едім. Бір күні ауыл сыртына көп адам келіпті, «Саржан батыр» екен, алпыс қаралы адамымен үй тігіп, түсіріп қонақ еттім. Саржан батыр аты шыққан ер болғанымен, көзіме өзі де, аты да қораш көрінді. Ертеңгісін: «Ағыбайжан, Арқада жолдас болуға жарайтын сен деп іздеп келдім. Ақбастауды орыс алып, қазақтарды күнде шабатын көрінеді. Мен алпыс адам, сен қырық жігіт ерт, жүз кісі болып соған барайық», – деді. Жер шамасына барған соң: «Ағыбайжан, жау тақау, бүгін ат терін алайық», – деді. Сонан соң шабатын аттарды қалдырып, өзіміз алға оздық. Ол кісінің астында тайдай ғана Аққасқа аты бар. Ілгері ұзап шыққан соң, мінген аттарымыздың қарымын байқау үшін бір жүгіртіп алуды ойладық. Атка шабатын жігіттерді сайлап, керме тартып, ат тостық. «Аман болса, Көкбесті атым келер», – деп тұрғанда тайдай ғана Саржаннның Аққасқасы келді. Көкбесті ат жығылды деп ойласа аман-сау екен. Кермеге барсам, тайдай Аққасқа Көкбесті аттан анағұрлым өсіп кетіпті. «Аттың тұлпары екен ғой, бойын жасырып тұратын», – деп бағаладым.

116

Ертеңгісін Саржан батыр жатқан жерінен ұшып тұрып: жаудың алты жүздей кісі екенін айтқан. «Қайда жүріп болжап қойды?» – деп қарасам, бағанағы көзіме тым қораш көрінген батыр өзімнен анағұрлым өсіп кеткен екен. Сол жерде «Ердін әруақтысы, аттың тұлпары екеуі де Саржан батырда», – деп бағаладым.

Қазақпен көп шабысып, ері – құл, қызы – күң боп, қазақ-өзбек арасы теңдіксіз екен. Найман руына берген қарындасы бір шапқыншылықта өзбекте қолда кетіп, «бұл болмайды екен» деп қырық кісі алып бітімге барғанда Әлімқұл ханның ордасына түседі. Үйге кіріп келгенде, есікті ашқан бір аппақ әйел жалт қарайды. Сол күнде мың сан кісіден бетім қайтпайтын уақытым еді, әйелдің көзіне көзім тұрақтамай тайықсып кетті. Бұл Әлімқұлдың Ақ тоқалы екен. Сол жолы Әлімқұлмен: «Қазақ-өзбек мал шабысса да, адамды тұтқын қып, ұлы – құл, қызы – күң болу бұдан былай тоқтасын!» – деп билік еттік. Әйелдің сұлуын көргенім, міне, осы жолы дейді Ағыбай.

Басқы сөзі (4-6.): Ағыбай батырдың қартайған шағында «Ақжолтай атаға сәлем береміз, батасын аламыз», – деп Әлихан Бөкейханов серіктерімен батырдың үйіне келіп қонады.

Соңғы сөзі (6-6.): Әйелдің сұлуын көргенім, міне, осы жолы еді.

Қағазы, әрпі-сиясы. Мәтін кеңсе қағазына кирилл әрпінде жазылған. Беттелуі. Еуропа цифрымен беттелген.

Папкасы. Қ.1295 (ОҒК).

Библиографиясы. Сарыарқа газеті. 07.1992.; Ақжолтай Ағыбай батыр. – 2002.; Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 240-242.

90

Ш. 1177 (ОҒК)

П. 4; Ж. 18
21,5x20; 20x15

ءامئر ءهمر كورءگن

Аталуы. Әмір Темір көреген.

Жинаушысы. Көпеев Мәшһүр Жүсіп. Ол туралы мәлімет 2-сипаттамада бар.

Аннотациясы. «Әмір Темірдің Әмір Темір болып жүргені әулиелердің

117

нәзірі түскен екен, кырық шілтен ғайып ерендер қолдаған екен!» десіп келеді. Сегіз жасында намаз жамғатқа ең әуел құтпа намазына барған екен де, Қағба Алланы көрген екен. Шешесінің ақылымен түн баласы көз ілмей Аллаға жалбарынып, тілек тілейтін болыпты. Сол ісімен ол Әмір Темір көреген атаныпты.

Басқы сөзі: «*امير تيمورنىڭ نامى بولنىپ جۇرگىنى اۆلىمالىرىنىڭ نامى بولدى*»
مكىن

Соңғы сөзі: «*كورگىش، كورمىپاز*» دەگىن

Қағазы, сиясы, әрпі. Мәтін көк сиямен араб әрпінде жазылған.
Қашан, қайда жазылған. Қай жылы жиналғаны туралы мәлімет жоқ.
Мәтіннің орналасуы. Әр бетке бір қатардан орналасқан.
Ақауы. Қолжазба ескірген, мәтіндер өшіңкіреп қалған.
Қалпына келтірілуі. Қолжазба тысталған, ернеулері желімденген.
Папқасы. Қ. 1177 (OFK).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 121-124.

91

Ш.1124 (ӘӨИ)

П. 4; Ж. 18
21x17; 19x16

ӘМІР ТЕМІРДІ ТОҚТАТҚАН АНА

Аталуы. Әмір Темірді тоқтатқан ана.

Жинаушысы. Құлпейісов Еркін. Ол туралы мәлімет 40-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Талай елді шауып, ұлын улатқан, қызын шулатқан, кәрісін боздатқан, сәбиін жылатқан Ақсақ Темір қатігездігімен аты шығады. Бір жолғы жорықта бір кәрі кемпірдің жалғыз баласы тұткындалып кетеді. Кемпір: «Жалғызымнан айырылып кімге тұлға болайын» деп баласының артынан іздеп кетеді. Жолда қалың орман, биік тау, шөл далаларды басып, арып-ашып Темірдің ордасына жетеді. Қажырлығы мен төзімділігінің арқасында Ақсақ Темірдің алдына да жетеді. Темір оны керек те қылмайды, тыңдағысы да келмейді. Сонда ана дауыстап тұрып, Темірдің мейірімсіздігін бетіне айтып, ана жүрегінің

118

ұлылығын танытады. «Қанша мықты болсаңда сенде анадан туылғансың, ана алдында қарыздарсың» деп. Жан баласына жібімес Темір ана алдында мысы басылып, баласын қайтарып береді.

Басқы сөзі (5-б.): Орталық қаласы Самарқан болған. Әмір Темір өте жауынгер болыпты.

Соңғы сөзі (8-б.): Ел шауып, жер басып алу жөнінде аты шулы Шыңғыс ханнан кем түспеген Әмір Темір.

Қағазы, сиясы, әрпі. Мәтін кирилл әрпінде жазылған.

Мәтіннің орналасуы. Әр бетке бір қатардан орналасқан.

Ақауы. Қолжазба ескірген, мәтіндер өшіңкіреп қалған.

Папқасы. Қ. 1124, 101-дәп. (ӘӨИ).

Библиографиясы. Ленин туы газеті. – Қазалы ауданы, 1987. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 126-128.

92

Ш. 131 (ӘӨИ)

П. 1; Ж. 18
30,5x20; 20x17

ӘМІР ТЕМІРДІҢ ЕЛ БИЛЕП ТҰРҒАН КЕЗІ

Аталуы. Әмір Темірдің ел билеп тұрған кезі.

Жинаушысы. Өкпенев Ибрагим. Ол туралы мәлімет 58-сипаттамада берілген.

Аннотациясы. Бір жылда алты мемлекетті шауып алған Әмір Темір көп олжамен еліне қайтып келе жатқанда, бір кедейдің теңізден балық аулап жүрген он алты жасар баласын өзімен алып кетеді. Сол баланың анасы ұзақ жолды басып өтіп, Темірдің алдына кеп, өзінің ана екенін, өмірге дән беруші екенін, күллі мықтылардың бәрі осы анадан туылатынын айтып, Әмір Темірді өзіне басын игізіп, баласын босатып алып қайтады. Темір ананың алдында өзінің жеңілгенін мойындап көп олжамен еліне жеткізіп салады.

Басқы сөзі (37-б.): Орталық қаласы Самарқан болған. Әмір Темір өте жауынгер болыпты.

Соңғы сөзі (37-б.): Әмір Темір данышпан әйелдің баласын беріп, көп олжамен еліне апарып салады.

119

Қағазы, сиясы, әрпі. Мәтін кирилл әрпінде машинкаға басылған.

Қашан, қайда жазылған. Қай жылы жиналғаны туралы мәлімет жоқ. Қарағанды облысы Шет ауданынан жиналған. Институт қорына 1959 жылы түскен.

Мәтіннің орналасуы. Әр бетке бір қатардан орналасқан.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба тысталған, ернеулері желімденген.

Қосымша белгілері. Кейбір әріптерді көк сиялы қаламмен сызып түзектен.

Папкасы. Қ. 131, 1-дәп. (ӘИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 125-126.

93

Ш.1177 (ОҒК)

П. 4; Ж. 18
21,5x20; 20x15

ءامئر تهمردنك قوجا احمدتنك باسنا كەسەنە تۇر عىزۋى

(I-нұсқа)

Аталуы. Әмір Темірдің Қожа Ахметтің басына кесене тұрғызуы.

Жинаушысы. Көпеев Мәшһүр Жүсіп. Ол туралы мәлімет 2-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Әмір Темір ел билеп тұрған күндерде бір күн түсінде Қожа Ахмет аян береді. «Менің басыма ғимарат тұрғыз» деп. Қожа Ахметтің жатқан жерін тауып, қанша рет ғимарат тұрғызса да құлап қала беретін болған. Түсінде тағы аян береді: «Алдымен менің ұзтазым Арыстан Бабка ғимарат сал, сосын маған саласын» деп. Айтқанындай істейді. Сонан Темір жорыққа аттанар алдында үнемі осы Қожа Ахмет кесенесіне келіп зиярат ететін болған деседі.

Басқы сөзі (3-б.): كۆندەردنك كۆنىندە ءامئر تهمر ەل بىلەۋشى بولىپ

Соңғы сөзі (4-б.): مەنە «تەمىرلەن» اتالۋى سودان شىققان مەكەن دەپ ەل انگز شىسەدى

Қағазы, сиясы, әрпі. Мәтін көк сиямен араб әрпінде жазылған.

Қашан, қайда жазылған. Қай жылы жиналғаны туралы мәлімет жоқ.

Мәтіннің орналасуы. Әр бетке бір қатардан орналасқан.

120

Ақауы. Қолжазба ескірген, мәтіндер өшіңкіреп қалған.
Қалпына келтірілуі. Қолжазба тысталған, ернеулері желімденген.
Папкасы. Қ. 1177 (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 129-130.

94

Ш.1177 (ОҒК)

П. 4; Ж. 18
21,5x20; 20x15

ءامئر تهمردنك قوجا احمدتنك باسنا كەسەنە تۇر عىزۋى

(II-нұсқа)

Аталуы. Әмір Темірдің Қожа Ахметтің басына кесене тұрғызуы.

Жинаушысы. Көпеев Мәшһүр Жүсіп. Ол туралы мәлімет 2-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Әмір Темірдің Қожа Ахметтің кесенесін салғызу ойы жат діндегілерді өзіне тартып, сәулетті сағаналар мен ғимараттарды көптеп салу еді. Ол ақылшысы Керманиден «Түркістанда үш Ахмет бар» қайсысына кесене тұрғызамыз дегенде, ол Қожа Ахметті айтады. Әмір Темір көп ойланып осы Қожа Ахметтің басына сәулетті ғимарат тұрғызады екен.

Басқы сөзі (2-б.): اۆلەندە قوجا احمدتنك باسنا كەسەنە ورناتۇ ءامئر تهمردنك وينا كەلمەگەن
جەيت

Соңғы сөзі (4-б.): در جەتكەشە شەن شەمەسەنك كە مەكەن بىلەمەن

Қағазы, сиясы, әрпі. Мәтін көк сиямен араб әрпінде жазылған.

Ақауы. Қолжазба ескірген, мәтіндер өшіңкіреп қалған.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба тысталған, ернеулері желімденген.

Папкасы. Қ.1177 (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 130-132.

121

Ш. 910/4 (ӘӨИ)

П.1; Б.1; Ж.22
29x20; 18x15**БАЙБАҚТЫ ДАТҰЛЫ СЫРЫМ ЖАЙЛЫ****Аталуы.** Байбақты Датұлы Сырым жайлы.**Тапсырушысы.** Тілеужанов Мәтжан. Ол туралы мәлімет 69-сипаттамада бар.**Аннотациясы.** Аңызда Сырымның қарт атасы Шолан батырдан бастап, Даттың қалай дүниеге келгені, Дат дүниеге келген соң Қабылан батырдан әкесінің кегін алуы, одан Сырым дүниеге келіп, Нұралы ханмен болған арадағы қарым-қатынастары, сонымен бірге Бақай сыншымен болған арадағы әңгімесі сөз болады.**Басқы сөзі (7-б.):** Сырымның қарт атасы – Шолан батыр.**Соңғы сөзі (8-б.):** ...Батасын беріп жіберіпті дейді.**Қағазы, әрпі, сиясы.** Сары кеңсе қағазына кирилл әрпімен машинкаға басылған.**Беттелуі.** Еуропа цифрымен беттелген.**Мәтіннің орналасуы.** Қара сөз әр бетке жиырма екі жолдан орналастырылған.**Библиографиясы.** Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 22-24.

Ш. 1010/7 (ӘӨИ)

П.1; Б.1; Ж.14
29x20; 22x16**БАЙБАҚТЫ СЫРЫМ БАТЫРДЫҢ ӘКЕСІНІҢ АТЫН ДАТ ДЕП ҚОЮЫНЫҢ СЫРЫ?****Аталуы.** Байбақты Сырым батырдың әкесінің атын Дат деп қоюының сыры?**Жинаушысы.** Адамбаев Балтабай. Ол туралы мәлімет 37-сипаттамада берілді.**Тапсырушысы.** Бекхожина Талиға (1919-1995) – музыкатанушы, әнші, фольклор мұраларын жинаушы. Алматы қалалық Құрманғазы атындағы консерваториясын тамамдап, ұзақ жылдар бойы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында қызмет атқарды. Ол қазақ халық ауыз әдебиетінің ноталық жазбаларын жасау арқылы қазақ жырлары мен өлеңдері үлгілерін айтушылардың әуендеріне мәңгі өмір сыйлайды.**Аннотациясы.** Сырым батырдың әкесі екі жолдасымен Бұқар, Хиуа, Самарқанд қалаларына базарлап барып, жолда жер ошақтан алтын тауып алады. Екі жолдасы Шоланды өлтіріп, алтынды бөлісіп алу арам ниетіне келеді. Сонда Шолан екі жолдасына «Әйелім босанса атын Дат деп қойындар» деп өтініш айтып кетеді. Бала дүниеге келген соң, Шоланның қалдырған аманаты бойынша аты Дат деп қойылған екен..**Басқы сөзі (4-б.):** Дат әкесі Шолан бір көршілестері Бұқара...**Соңғы сөзі (4-б.):** ..Балаға Дат деп ат қойыпты.**Қағазы, әрпі, сиясы.** Кирилл әрпінде машинкаға басылған.**Беттердің нөмірленуі.** Еуропа цифрымен беттелген.**Ақауы:** Қағаздар ақ жіппен түптелген.**Мәтіннің орналасуы.** Қара сөз әр бетке отыз екі жолдан орналастырылған.**Папкасы.** Қ. 1010, 7-дәптер (ӘӨИ).**Библиографиясы.** Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 11.

Ш. 464 (ӘӨИ)

П.1; Б.2; Ж.17
29x20; 22x16**БАЙҒАНА МЕН ТӨЛЕГЕН БИ****Аталуы.** Байғана мен Төлеген би.**Жинаушысы.** Файнединұлы Сәлімгерей.**Тапсырушысы.** Тілеужанов Мәтжан. Ол туралы мәлімет 69-сипаттамада бар.**Аннотациясы.** Аңызда Жәңгір хан бала күнінде Орынборға оқуға барғанда Есенберді Байғана дегенге жолығып, Жәңгірге астындағы атын беріп, оқу қаражатына селтігін тигізгені туралы айтылған. Сонымен

қатар, осы Байғана мен Жәңгір арасындағы ынтымақ, Төлеген бидің тапқырлығы баяндалады.

Басқы сөзі (6-б.): مارحوم حان جاڭگير بالا كۈنىندە ورىنبورعا
Соңғы сөзі (7-б.): سۇلتاندارنىڭ سىناۋى دۇرس بولنىپ شىعپتى دەيدى.

Қағазы, әрпі, сиясы. Мәтін қара сиямен араб әрпінде жазылған.

Беттердің нөмірленуі. Еуропа цифрымен беттелген.

Мәтіннің орналасуы. Қара сөз әр бетке он жеті жолдан орналастырылған.

Папкасы. Қ.464, 5-дәптер (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Өлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 104-105.

98

Ш. 990 (ӘӨИ)

П.1; Б.1; Ж.22
29x20; 18x15

БАЙМАҒАМБЕТ СҰЛТАН МЕН СЫРЫМ БАТЫР

Аталуы. Баймағамбет сұлтан мен Сырым батыр.

Тапсырушысы. Балтабай Адамбаев. Ол туралы мәлімет 37-сипаттамада берілді.

Аннотациясы. Аңызда Сырым батырмен құда болғысы келген Баймағамбет сұлтанның жіберген жігіттерінің ағат сөйлеп Сырым батырдың ашу-ызасын тудырып, құдалықтың артының Баймағамбет сұлтанның өзін шауып алумен аяқталғаны айтылады.

Басқы сөзі (22-б.): Баймағамбет сұлтан: «Өзім теңді кіммен құда болам?»...

Соңғы сөзі (22-б.): ...деп бармағын шайнапты.

Қағазы, әрпі, сиясы. Ақ қағазға кирилл әрпінде машинкаға басылған.

Беттелуі. Еуропа цифрымен беттелген.

Ақауы. Қағаздар ақ жіппен түптелген. Ақауы жоқ.

Мәтіннің орналасуы. Қара сөз әр бетке жиырма екі жолдан орналастырылған.

Папкасы. Қ. 990 (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи

124

аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Өлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 57.

99

Ш. 990 (ӘӨИ)

П.1; Б.1; Ж.22
29x20; 18x15

БАҚАЙ ҚАРТ ПЕН СЫРЫМ

Аталуы. Бақай қарт пен Сырым.

Жинаушысы. Адамбаев Б. Ол туралы мәлімет 37-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Аңызда Нұралы ханды шапқаны үшін жер аударылып, одан аман келген Сырымды хан сайламақ болады. Сонда тоқсан бір жастағы Бақай қарттың Сырымның қолынан ұстап берген сыны айтылады.

Басқы сөзі (33-б.): Сырым батыр он төрт жаста....

Соңғы сөзі (34-б.): ...өмір жасың ұзақ болсын! – деп бата беріпті.

Қағазы, әрпі, сиясы. Сары кеңсе қағазына кирилл әрпімен жазылған.

Беттелуі. Еуропа цифрымен беттелген.

Мәтіннің орналасуы. Қара сөз әр бетке жиырма екі жолдан орналастырылған.

Папкасы. Қ. 990, 3-дәп. (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Өлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 30.

100

Ш.1337 (ОҒК)

Б.3; П.28; Ж.51
20x17,5; 19x15

بالا باقىسى

Аталуы. Бала бақсы.

Жинаушысы. Титакұлы Тұлук. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Айтушысы. Бектемір молла. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

125

Аннотациясы. Кенесары мен Наурызбай қырғыздардың қолынан қаза тапқаннан кейін Ағыбай Қарқаралыға қарай көшеді. Мұны естіген Бөлтірік 500 кісімен Ағыбайдың соңынан қуады. Жолда Ағыбай көшінің алдынан бір итарқа қос көрінеді. Қостан еңгезердей біреу шығып өзінің Балабақсы екенін айтады. Балабақсы Ағыбайдың өтінішімен қобызын сарнатып, артынан қуғыншы ергенін, бастап келе жатқан Бөлтірік екенін айтады. Ағыбай сарттар арқылы Бөлтірікке хат жібереді. Ағыбай хатта Бөлтірікті күтетінін, кең дала төсінде құмарынан шыға айқасатынын жеткізеді. Бөлтірік Ағыбайдың Кенесарыдай ханынан, Наурызбайдай жас батырынан айырылған күйіншіт халін, көзіне қан толған ашу-ызасын сезіп, мені де мерт қылар деп кері қайтады. Сөйтіп Балабақсы тағы да қобызын сарната отырып, Бөлтіріктің қайтып кеткенін білдіреді. Ағыбай Балабақсыға екі құлынды бие, бір сауулы інген беріп, еліне аман-есен жеткізеді.

Сол жылы жұттан Балабақсы қайтыс болып, оның денесін мамыр айына дейін қой қораға аманаттап қояды.

Басқы сөзі: كەنەسارى ۋە نام نازىر بىز باي قىر عىز عا قولعا ەتۇسىپ قالعان سولك اعباي ساردار قاعا: قال قارالى ۇەزىنە قاراي كوشتى قوبۇ عا شىبىر مۇمكىنشىلىگى بولماعاتتىقتان، سورطەپ قوي قوراعا ماي اينادىين قويدى

Соңғы сөзі: قويدى

Қағазы, әріп-сиясы. Мәтін араб әрпінде жазылған.

Беттелуі. Еуропа цифрымен нөмірленген.

Папкасы. Қ.1337, 9-дәп. (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтакова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 247-249.

101

Ш.1059 (ОҒК)

П. 2; Ж. 50
29,6x18,2; 24,6x15,5

БАЛА БИ ДОСБОЛ СӨЗДЕРІНЕН

Аталуы. Бала би Досбол сөздерінен.

Жинаушысы. Шәріпов Сабыр (1880-1942) – Вятск губерниясы, Варзай ауылында туған. Халық поэзиясын жинап, ол туралы кезінде

126

пікірін айтқан жазушы, қоғам қайраткері. С.Шәріпов Сейдахмет ақынның көп өлеңдерін жазып алған.

Аннотациясы. Досбол би жеті жасында әкесі қайтыс болып жетім қалады. Әкесі кедей отбасыдан шыққан болатын. Мініп жүрген жалғыз аты қалады. Аты болса да оған мінетін ешкім болмайды. Ат екі жыл жылқыда жүреді. Досбол тоғыз жасқа келегенде ауыл ақсақалдары Досболға мына әкеннен қалған атың жүйрік еді, сол атыңды осы бастан қонанның тақырына арқандап жарата берсең күзгі көбік қарда түлкі кууга қолайлы келеді деп баланы үгіттеп өздерінің айтқандарын істетеді. Тамыз айында атты жаратып, қазан айында қалын қар жауады. Содан ел көтеріле түлкі аулауға шығады. Досбол өз атымен түлкіге шығады. Ақсақалдар да қалмай бірге шығады. Содан түлкі тауып түлкіні сойып болған кезде ақсақалдар келіп бізге бер түлкіні дейді. Досбол бермейді. Түлкіні бермеген соң ақсақалдар Хиуа ханына барады. Хан істің ман жайын сұрап біледі. Хиуа ханы жасың қаншада, тоғызда ма? – деп сұрайды. Ендеше сенің атың «Бала би» болады дейді. Содан ол Бала би атанып кетеді.

Басқы сөзі (4-б.): Досбол би жеті жасында әкесі қайтыс болып жетім қалады.

Соңғы сөзі (5-б.): Содан бастап Бала би Досбол аталып кетіпті.

Қағазы, сиясы, әрпі. Көк сиямен кирилл әрпінде жазылған.

Мәтіннің орналасуы. Әр бетке бір қатардан орналасқан.

Ақауы. Қолжазба ескірген, қызыл түсті қағазбен тысталған.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба тысталған, ернеулері желімденген.

Папкасы. Қ. 1059, 12-дәп. (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.87: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Алпысбаева Қ. (жауапты шығарушы), Оралбек А. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 46-48.

102

Ш. 920 (ӘӨИ)

П. 4; Ж. 133
20x12,2; 14,3x9,5

БАЛА БИ ДОСБОЛ

Аталуы. Бала би Досбол.

Жинаушысы. Мәтінді кімнен жазып алғанын көрсетпеген.

Аннотациясы. Досбол Кіші жүз Ахмет ханға бас би болып тұрған

127

кезінде Бағаналы еліне Бөрібас деген бай болады. Байдың үш мыңға жуық қара қасқа жылқысы болады. Сол жылқылардың жартысы жорға екен. Соның ішінде түлкі, қасқыр соғатын бір жақсы жорға болады. Бөрібас бай сол жорғасын жақсы күтеді. Қарақасқа жорғаға қызыққан қалмақ пен өзбектің ханы осы жылқының орнына көп байлық бермек болып, жорғаны беруін өтінеді. Бөрібас бай оларға жорғасын бермейді. Ахмет хан да жорғаны сұрай алмай жүреді екен. Ақырында бала би Досболды жіберіп сұратады. Қарақасқаны Досболға беріп жібереді. Досбол би сол торқасқа атын Түркістанда көп жылдар мініп жүреді. Бала би қайда барса аты сонда барып тұрады екен, тіпті шайханаларға барып отрса да, аты торқасқасы сол шайхананың есігіне барып тұратын болған.

Басқы сөзі (136-б.): Досбол Кіші жүз Ахмет ханға бас би болып тұрған кезінде Бағаналы еліне Бөрібас деген бай болады.

Соңғы сөзі (139-б.): Енді берейін, – деп, беріп жібереді.

Қағазы, сиясы, әрпі. Мәтін бір жолды қалың дәптерге қара сиямен кирилл әрпінде жазылған.

Папқасы. Қ. 920/108 (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.87: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Алпысбаева Қ. (жауапты шығарушы), Оралбек А. – Астана: Фолиант. 2012. – Б. 48-49.

103

Ш. 1177 (ОҒК)

П. 4; Ж. 18
21,5x20; 20x15

بالاعزاز بتتير

Аталуы. Балағаз батыр.

Жинаушысы. Көпеев Мәшһүр Жүсіп. Ол туралы мәлімет 2-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Шоңның заманында «Ащы» деген өзеннің бойында отырғанда Жанқозы жылқысын Балағаз батыр барымталап алады. Алғанда, «Ертең жолда тосам, дәтің жетсе қайырып алыңдар» дейді. Тұрысынбай мен Шоң би үш жүзге ұран болған Олжабай батырдың тұңғышы Есенаманды жылқыны айырып алып келуге жұмсайды.

128

Есенаман барымташыларға өз атын ұрандап шабады. Оны Балағаз батыр қалпақтай ұшырып: «Сенің аузыңа бұл сөзді салған шайтан ғой, өз атыңды ұрандатқан, Олжабайлап шапсаң бір тайына тиіспей беріп кетер едім», – деп, өзінің бала кезіндегі Олжабай батырдан бата алғанын баяндайды. Артынан билер Балағаз ауылына барады. Балағаздың тілін алғандарға тұякқа тұяқ қайтарып, алмаған Қосқұлақ Андрай молда мен Торайғырды қинап, құр қайтарады. Шонтыларға разы болып малдың үстіне екі қыз береді. Бұл қыздардан кейін мықты адамдар туылады.

Басқы сөзі (112-б.): ەلامان بالاسى تۇرسىنباي، ەدىگە بالاسى شوگىنىڭ زامانىدا

Соңғы сөзі (115-б.): قوجان تىمتەككە بەرگەن جوندىباي قۇلىنىڭ قىزى ەكەن...

Қағазы, сиясы, әрпі. Мәтін араб әрпінде жазылған.

Мәтіннің орналасуы. Өр бетке бір қатардан орналасқан.

Ақауы. Қолжазба ескірген, мәтін карандашпен жазылғандықтан өшіңкіреп қалған.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба тысталған, ернеулері желімденген.

Папқасы. Қ. 1177 (ОҒК).

Библиографиясы. Көпеев Мәшһүр Жүсіп. – Алматы: Ел-шежіре, 2009. – Т.9; Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.87: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Алпысбаева Қ. (жауапты шығарушы), Оралбек А. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 214-217.

104

Ш. 1122/1 (ӘӨИ)

Б.2.; Ж.34
26x17; 18x15

БАЛАНЫҢ БИЛІГІ

Аталуы. Баланың билігі.

Жинаушысы. Құлпейісов Еркін. Ол туралы мәлімет 40-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Кіші жүздің Жарабай деген бай манабы қыпшақтан адам өлтіріп, еліне тыныштық бермейді. Осы дауда жас бала Төле би ешкімге дес бермей, билік айтқан екен. Төле бидің алғашқы билігі осы дейді аңызда.

Басқы сөзі (1-б.): Кіші жүздің Жарабай деген жуан тұқымы қыпшақтың бір адамын өлтіріп, теңдік бермейді...

Соңғы сөзі (2-б.): Кейін Төле би атаныпты.

129

Қағазы, әріп-сиясы. Оқушы дәптеріне көк сиямен кирилл әрпінде жазылған.

Бетгелуі. Еуропа цифрымен нөмірленген.

Мәтіннің орналасуы. Аңыз қарасөз үлгісінде жазылған.

Ақауы. Дәптердің парақтары ескіріп, сарғая бастаған.

Папкасы. Қ.1122, 1-дәп. (ӘӨИ).

Библиографиясы. Жезқазған таңы газеті. – 1975 ж.; Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.86: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 11.

105

Ш. 1122 (ӘӨИ)

П.1; Б.2; Ж.14
29x20; 22x16

БАТЫРЛЫҚҚА СЫН

Аталуы. Батырлыққа сын.

Жинаушысы. Құлпейісов Еркін. Ол туралы мәлімет 40-сипаттамада бар.

Тапсырушысы. Құлпейісов Еркін.

Аннотациясы. Кенесары хан Ұлы жүз Үйсіннен қол жинамақшы болады. Сөйтіп, Қаратау, Шу, Талас өңіріндегі ат жалын тартқан азаматтар шетінен атқа қонады. Олардың ішінде Бөлітірік батыр да болады. Әрі қарай жасы біразға келсе де Кенесарыға еріп жүрген Бөлітіріктің түнде моладан барып отын жинап келген ерлігіне берген бағасы сөз болады.

Басқы сөзі (15-б.): Кенесары хан Ұлы жүз Үйсіннен қол жинамақшы болады...

Соңғы сөзі (16-б.): ...бұл шынында да батыр екен, – деген екен хан Кене.

Қағазы, әрпі, сиясы. Мәтін бір жолды оқушы дәптеріне көк сиямен кирилл әрпімен жазылған.

Беттердің нөмірленуі. Еуропа цифрымен беттелген.

Ақауы: Қағаздар ақ жіппен түптелген.

Мәтіннің орналасуы. Қарасөз әр бетке он төрт жолдан орналастырылған.

Папкасы. Қ.1122, 26-дәптер (ӘӨИ).

130

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 220-221.

106

Ш. 1122 (ӘӨИ)

Б.5; П.3; Ж.86
20,5x16,5; 18x14,5

БЕКБАУЫЛ БИДІҢ АЙТҚАНЫ

Аталуы. Бекбауыл бидің айтқаны.

Жинаушысы. Құлпейісов Еркін. Ол туралы мәлімет 40-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Аңызда Бекбауыл бидің ауыл адамдарына Жанқожа батыр туралы айтқан оқиғасы баяндалады. Айтылып отырған оқиғадан бұрын Батпа деген қыздың мұрны мен бұрымы кесілген сұмдық оқиғаның болғаны әңгіме барысында білінеді. Кенесары жағы істің ортасында болса керек. Жазықсыз жапа шеккен қыздың ақысын сұрауға Жанқожа би аттанады. Ержүрек батыр Кенесарыдан еш қаймықпай, төсеген кілеміне де қарамай, аулына түскенде сәлем де бермейді. Бірақ кейін бітімге келіп, екеуі құшақтасып амандасады. Кенесары Жанқожаға өте үлкен құрмет көрсетеді. Батыр ханнан қыздың ақысын алуға клісіп қайтады.

Басқы сөзі (7-б.): Батбаның дауымен Кене ханға барып келгенін және одан не бітіріп қайтқанын Жанқожа батыр ешкімге тіс жарып айтқан жоқ.

Соңғы сөзі (11-б.): «Бұдан былай батырмен таласқанымызды қояйық» деп пәтуға келдік, – деп Бекбауыл би ауыл адамдарына батырдың мықтылығын мақтаньышпен айтыпты.

Қағазы, әріп-сиясы. Мәтін оқушы дәптеріне көк сиямен кирилл әрпінде түсірілген.

Бетгелуі. Еуропа цифрымен нөмірленген.

Ақауы. Дәптер сыртқы қабынан ажырап қалған.

Папкасы. Қ.1122, 37-дәптер (ӘӨИ).

Библиографиясы. Ленин туы газеті, 7.10.1989 ж.; Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 280-282.

131

Ш. 142 (ӘӨИ)

Б.4; П.4; Ж.88
29x20,3; 24,5x16,4;**БЕКБОЛАТ ПЕН АБЫЛАЙ****Аталуы.** Бекболат пен Абылай.**Тапсырушысы.** Мұқатаев Ғ. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Аннотациясы. Бұл аңызда Абылай хан заманында өткен ел ішіндегі билік-төрелікке қатысты оқиға баяндалады. Қаз дауысты Қазыбек бидің ұрпағы Бекболат бидің ең кіші баласы Абылай ханның айғыр үйірлі жылқысын ұрлап кетеді. Абылай ұрлық істеген баланы дарға асу үшін баланы қолыма берсін деп елші жіберсе, Бекболат би баласын бермей, орнына төлеуін алсын деп жауап қайтарады. Бекболатқа бұрыннан күндес бір елші бидің жауабын ханға бұрмалап жеткізеді. Ашуланған Абылай елу кісімен аттанып, бидің ауылын қоршап, баласын ұстап алып, қыл шылбырмен сүйреп әкетеді. Бекболат артынан қуып жетсе Абылай шатыр құрып, сусындап отыр екен. Бекболат тілінің жүйріктігімен Абылайдан кешу өтініп, баласын алып кетеді. Сондағы айтқаны. «Орал таудың ор түлкісі, айнала қуса ит жетпес, Орал таудың ақиығы, ақ иық келсе, тек кетпес, сонда дағы мерт етпес». Оның мағынасы. «Хан қаһарлы болса да, халық тағдыры қолында, мал үшін бас кесіп, астамшылық істемей, кешірет» деп түсіндіреді Абылай жанындағыларға. Содан артына ерген нөкерлерімен бірге бидің көңілін көтеріп қайтайық деп, ауылына қонақ болып барады. Бекболат би ханды ақ үйіне түсіріп, қонақ қылады.

Астан кейін би қонақтардың келген бұйымтайын сұрайды. Хан Бекболаттың жасы ұлғайғанын айтып, «көзің тірісінде артыңда қалған он ұлдың біреуін орнына би сайлайық деп келдік, қайсысына бата бересің», – дейді. Бекболат би бәйбішеден туған он ұлы мен тоқалдан туған Тіленшінің қайсысын айтарын білмей, толғанып қалады. Сонда тоқалдан туған Тіленшінің қарындасы: «Ата-ау, үлкендеріңнен кішінің есі бар, Тоқалдан туды демесең, Тіленші жанның ел билемейтін несі бар?!» – деп наз айтады. Бекболат бәйбішесінен именіп қараса, ол да Тіленшіден үмітті екенін сездіреді. Жұрт Тіленшіні іздесе, өзен бойында қойшылармен ойнап жүр екен. Хан алдына алып келіп, атакты бидің ақылды баласы бола тұра қойшы балаларымен неге ойнап жүргенін сұрайды. Сонда Тіленші: «Ертең атамның не өлі, не тірісінде осы билік менің қолыма

бір тимей ме? Атама жүгінгенде қорқып, мұң шаға алмайтын сонау қойшы, кедей-кепшіктер, кешегі бірге ойнайтын Тіленшіміз емес пе деп үрейленбей шын сөзін айтпай ма? Олар шындықты айтқанда мен әділдігімді айтпаймын ба?» – деп жауап береді. Баланың сөзіне хан да, әкесі де разы болып, халық алдында би сайлайды.

Басқы сөзі (9-б.): Қарқаралы тауын айнала қоныстанған он екі ру аргын-қаракесек ішінде қаз дауысты Қазыбектің баласы Бекболат би болыпты.

Соңғы сөзі (11-б.): «Жасы кіші деме, ақылы жақса ата қой» деген мәтел сонан бері тараған екен деседі қарттар.

Қағазы, әріп-сиясы. Мәтін машинкада терілген.

Беттелуі. Еуропа цифрларымен беттелген.

Ақауы. Парақтары сарғайған.

Папкасы. Қ.142, 8-дәп. (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.86: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 236-239.

Ш. 1122 (ӘӨИ)

П. 1; Ж. 18
21,5x20; 20x15**БЕРДЕН БАТЫР****Аталуы.** Берден батыр.**Жинаушысы.** Құлпейісов Еркін. Ол туралы мәлімет 40-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Берден батыр бір күні қалың қамыс арасында ұйықтап жатқан жолбарыстың үстінен түсіп қалады. Қашып құтыла алмасын білген ол жолбарысты тарпа бас салып, алқымынан ала түседі. Сөйтіп, сығымдап өлтіреді. Жолбарысты үркіту үшін қамысқа от қойып жүргендер мұны көріп таң-тамаша қалады.

Басқы сөзі (4-б.): Жолбарыс, шошқа және басқа жыртқыш аңдар жаңа қонған ауылдың мал-жанына шаба беріпті...

Соңғы сөзі (7-б.): Сол оқиға болған жер қазір «Берден батыр шабындығы» деп аталады.

Қағазы, сиясы, әрпі. Бір жолды оқушы дәптеріне көк сиялы қаламмен кирилл әрпінде жазылған.

Мәтіннің орналасуы. Әр бетке бір қатардан орналасқан.

Ақауы. Қолжазба ескірген.

Қалпына келтірілуі. Тысталып, тігілген.

Папкасы. Қ. 1122, 7-дәп. (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.87: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Алпысбаева Қ. (жауапты шығарушы), Оралбек А. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 226-227.

109

Ш. 1645 (ОҒК)

П.4; Ж.18
21,5x20; 20x15

بەردىقوچا

(I-нұсқа)

Аталуы. Бердікожа.

Жинаушысы. Көпеев Мәшһүр Жүсіп. Ол туралы мәлімет 2-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Шанышқылы Бердікожа батырды дұшпаны өлтірейін деп жатқанда өзінің рудан жалғыздығы мен елінің аздығы туралы өкініш білдіреді және дұшпанына өз баласының кегін алатынын ескертеді. Айтқанындай Бердікожа өлген соң, ұлы ержетіп, Бердікожаны өлтірген екі адамды да өлтіріп кегін алады.

Басқы сөзі (59-б.): شانىشقىلى بەردىقوچا باتىردى ەبەر دۇشپانى ولتەرمەين دەپ جاتقاندا، ايتتى دەيدى

Соңғы сөзі (59-б.): چىگىت دىنەن چەرسە، مىرى ءجۇرىپ-اق كۇندە ولمى

Қағазы, сиясы, әрпі. Ақ қағазға көк сиямен араб әрпінде жазылған.

Мәтіннің орналасуы. Әр бетке бір қатардан орналасқан.

Ақауы. Қолжазба ескірген, мәтін карандашпен жазылғандықтан өшіңкіреп қалған.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба тысталған, ернеулері желімденген.

Папкасы. Қ. 1645 (ОҒК).

Библиографиясы. Көпеев Мәшһүр Жүсіп. – Алматы: Ел-шежіре.

134

8-том. 2008.; Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.87: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Алпысбаева Қ. (жауапты шығарушы), Оралбек А. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 254-255.

110

Ш. 324 (ӘӨИ)

П. 4; Ж. 18
220x18; 19x15

بەردىقوچا

(II-нұсқа)

Аталуы. Бердікожа.

Жинаушысы. Қанағатов Телмұхамед – Халық мұрасын жинаушы. Әдебиет және өнер институты ұйымдастырған Семей экспедициясының мүшесі ретінде Шығыс Қазақстан жерінен көп ауыз әдебиеті мұраларын жинап, тапсырған.

Аннотациясы. Абылай хан заманында Шанышқылы Бердікожа батырды жерге таласқан дұшпандары өлтіреді. Сонда өлер алдында жауына былай деген екен: «Мені өлтіргендеріңмен менің Екіден балам кегімді қайтарар» депті. Айтса айтқанындай Екіден ержеткен соң өлтірген ағайынды екеуін артынан қуып жүріп өлтіреді. Бердікожаның үш баласы болған екен. сол үшеуін сынағанда Екіден кенже баласы сынақтан жалтармай өткен екен де, сол баласының болашақта батыр болып, өзінің орнын басатынан көзі жеткен соң айтқан екен.

Басқы сөзі (1-б.): ابىلاي خان زامانىندا شانىشقىلى بەردىقوچا باتىردى چەرگە تالاسىپ
Соңғы сөзі (8-б.): كەلدى پتى شانىشقىلىدان بەردىقوچا! – دەمگەن باتىر – وسى

Қағазы, сиясы, әрпі. Мәтін тор көзді оқушы дәптеріне көк сиямен араб әрпінде жазылған.

Қашан, қайда жазылған. 1967 ж. қайдан жиналғаны туралы мәлімет жоқ.

Мәтіннің орналасуы. Әр бетке бір қатардан орналасқан.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба тысталған.

Папкасы. Қ. 324, I-дәп. (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.87: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Алпысбаева Қ. (жауапты шығарушы), Оралбек А. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 255-256.

135